નામ - પઢીયાર હિરેન આર.

સેમેસ્ટર - 6

રોલ નં - 154

PRN NO. - COC2025154

વિષય - COC course B & f

પેપર કોડ - MJ-BAF-101

પેપરનું નામ - Banking and financ

પઢીયાર ડીરેન આર.
P.H.R.

પ્ર-1 RBI ની નાણાકીય નીતિ વિશે વિસ્તૃત માહિતી આપો.

• પ્રસ્તાવના :

→ RBI એ ભારતનું કેન્દ્રીય બેન્ક છે. જે 1935માં સ્થાપિત થયુ હતુ. તેનુ મુખ્ય કાર્ય ભારત ની આર્થિક સ્થિરતા જાળવવાનુ છે. જેમાં નાણાકીય નીતિ એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. નાણાકીય નીતિ દ્વારા RBI આર્થિક વૃદ્ધિ મોંઘવારી ના નિયંત્રણ, રોજગારી અને નાણાકીય ક્ષેત્રની સ્થિરતા પર અસર કરે છે.

• નાણાકીય નીતિ શું છે?

→ નાણાકીય નીતિ એ એક એવા સાધનોનો સમુહ છે જેનો ઉપયોગ રાષ્ટ્ર ની મધ્યસ્થ બેંક દ્વારા અકદરે નાણા પુરવઠાને નિયંત્રણ કરવા અને આર્થિક વિકાસ ને પ્રોત્સાહન આપવા માટે કરવામાં આવે છે.

• નાણાકીય નીતિના પ્રકારો :

→ નાણાકીય નીતિના ત્રણ પ્રકારો છે.

1. વિસ્તરણવાદી નાણાકીય નીતિ
2. સંકોચવાદી નાણાકીય નીતિ
3. તટસ્થ નાણાકીય નીતિ

→ આ ત્રણે નાણાકીય નીતિઓના પ્રકારો દેશના આંતરીક અર્થતંત્ર ઉપર અને અન્ય દેશના આર્થિક વેપાર ઉપર અલગ-અલગ અસરો ઉત્પન્ન કરે છે.

પરીયાર કિરીન ખાર.
P.H.R.

(1) વિસ્તરણવાદી નાણાકીય નીતિ :
" પૈસા વધારો, વ્યાજ ઘટાડો, અર્થતંત્ર ચલાવો "

લક્ષણ	વર્ણન
- ઉદ્દેશ્ય	• આર્થિક વૃદ્ધિ વધારવી, બેરોજગારી ઘટાડવી, મંદી દૂર કરવી.
- સાધનોનો ઉપયોગ	• રેપોરેટ ઘટાડવો. • CRR / SLR ઘટાડવો. • OMO દ્વારા બોન્ડ ખરીદી • રીવર્સ રીપો ઘટાડો.
- અસર	• લોન સસ્તી - રોકાણ • ખર્ચ વધે - ઉદ્યોગો ચાલે • GDP વૃદ્ધિ
- જોખમ	• મોંઘવારી વધી શકે છે.
- ઉદાહરણ	• COVID - 19 માં રીપોરેટ 4.00 % સુધી ઘટાડ્યો. CRR 3% કર્યો - 10 લાખ કરોડ ની લિક્વિડિટી ઉમેરાઈ

(2) સંકોચવાદી નાણાકીય નીતી :-
“ પૈસા ઘટાડો, વ્યાજ વધારો, મોંઘવારી રોકો ”

લક્ષણ	વર્ણન
- ઉદ્દેશ્ય	• મોંઘવારી નિયંત્રણ અર્થતંત્ર ને ઓવરહીટ થવાથી બચાવવું
- સાધનોનો ઉપયોગ	• રિપોરેટ વધારો • CRR / SLR વધારો • CMO દ્વારા બોન્ડ વેચાણ
- અસર	• લોન મોંઘી - ખર્ચ ઘટે • ક્રેડીટ ઘટે - માંગ ઘટે • મોંઘવારી
- જોખમ	• વૃદ્ધિ ધીમી પડી શકે છે.
- ઉદાહરણ	• મોંઘવારી 7.8% પર - રીપોરેટ 6.50% સુધી વધારીને OMO વડે રૂ લાખ કરોડ શોષાયા - CPI 5· નીચે આવી.

પઢીયાર કિરેન કુમાર.
P.H.R.

③ તટસ્થ નાણાકીય નીતિ :

" સંતુલન જાળવો - ન વધારો, ન ઘટાડો.

લક્ષણ	વર્ણન
ઉદ્દેશ્ય	• મોંઘવારી અને વૃદ્ધિ વચ્ચે સંતુલન
સ્થિતિ	• જ્યારે અર્થતંત્ર સ્થિર હોય (CPI - 4%, GDP - 7%)
સાધનો	• રેટમાં કોઈ ફેરફાર નહીં.
અસર	• અર્થતંત્ર સ્થિર ગતિએ ચાલે
ઉદાહરણ	• ઓક્ટોબર 2025માં રીપો 6.50% પર સ્થિર CPI 4.8%, GDP 7% હતું.

• નાણાકીય નીતિના મુખ્ય ઉદ્દેશ્યો :

→ RBI ની નાણાકીય નીતિના મુખ્ય ધ્યેય નીચે મુજબ છે.

1. મોંઘવારી નિયંત્રણ :- RBI નો પ્રાથમિક ધ્યેય 4% મોંઘવારી જાળવવાનો છે. જેની

ચહીયાર હીરેન આર.
P.H.R.

± 2% ટોલરન્સ છે. આ 2016ના નાણાકીય નીતિ ફ્રેમવર્ક મોડલ નક્કી થયુ છે.

2. આર્થિક વૃદ્ધિ : GDP વૃદ્ધિને પ્રોત્સાહ આપવું. ખાસ કરીને નબળી વૃદ્ધિ ના સમર્થ.

3. નાણાકીય સ્થિરતા : બેંકોમાં પુંજી પર્યાપ્ત લિક્વિડીટી અને નાણાકીય ક્ષેત્રનું જોખમ ઘટાડવુ.

4. રોજગારી અને વિનિમય દર : રોજગારી વધારવી અને રૂપિયાના મુલ્યને સ્થિર રાખવું.

• નાણાકીય નીતિના સાધનો :

→ રીઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડીયા (RBI) તેની નાણાકીય નીતિને અમલમાં મુકવા માટે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સાધનોનો ઉપયોગ કરે છે. આ સાધનો દ્વારા રીઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડીયા (RBI) લિકવિડીટી (પૈસાનો પુરવઠો). વ્યાજદરો અને બેંકોની ક્રેડિટ આપવાની ક્ષમતાને નિયંત્રિત કરે છે.

પઢીયાર હીરેન આર.
P.H.R.

DATE: / /
PAGE NO:

(1) પ્રત્યક્ષ સાધનો :- આ સાધનો પૈસા ના પુરવઠાને સીધુ અસર કરે છે અને તેનો પ્રભાવ આખા અર્થતંત્ર પર પડે છે.

સાધનો	વર્ણન	ઉદ્દેશ્ય	અસર	ઉદાહરણ
રિપોરેટ	RBI બેંકોને ટુંકા ગાળાની લોન આપે છે તેના પરનો વ્યાજદર બેંકોએ સિક્યુરીટીઝ RBI ને ગીરવી મુકે છે.	મોંઘવારી નિયંત્રણ અને વ્યાજ દરોનું નિયંત્રણ	વધારો - લોન મોંઘી - ક્રેડિટ મોંઘવારી ઘટે ઘટાડો - લોન સસ્તી - ક્રેડિટ વધે - વૃદ્ધિ વધે	6.50%
રિવર્સ રીપો રેટ	RBI બેંકો પાસેથી અતિરીક્ત નાણા લે છે. તેના પરનો વ્યાજ	બજારમાંથી પૈસા શોષી લેવા	બેંકોને RBI માં પૈસા જમા કરવા પ્રોત્સાહન લિક્વિડિટી ઘટે	6.25%
કેશ રીઝર્વ રેશિયો.	બેંકોએ તેમની જમા રકમ નો ટકા RBI માં રોકડમાં જમા રાખવા.	બેંકોની ક્રેડિટ આપવાની ક્ષમતા ઘટાડવા	વધારો-બેંકો પાસે ઓછા પૈસા - ક્રેડિટ ઘટે ઘટાડો	4.50%
માર્જિનલ સ્ટેન્ડીંગ ફેસિલીટી	બેંકો ઈમરજન્સીમાં રીપોરેટ + 0.25% RBI પાસેથી લોન લઈ	લિક્વિડિટી કટોકટીમાં મદદ	બેંકો અંતિમ ઉપાય આપે	6.75%

પઢીયાર હીરેન ભાર.
P.H.R.

(2) પરોક્ષ સાધનો : આ સાધનો ક્રેડિટના વિતરણને નિયંત્રિત કરે છે અને ચોક્કસ સેક્ટરો પર અસર કરે છે.

સાધન	વર્ણન	ઉદ્દેશ્ય	ઉદાહરણ
ઓપન માર્કેટ ઓપરેશન્સ	સરકારી બોન્ડ્સ ખરીદે / વેચે છે.	બજારમાં લિક્વિડિટી વધારવી / ઘટાડવી	ખરીદી - પૈસા બજારમાં વધે વેચાણ - પૈસા શોષાય.
માર્જિનલ રીક્વાયરમેન્ટ્સ	કેટલીક લોન પર ગીરવે મૂકવાની રકમ વધારવી	ચોક્કસ સેક્ટરોને ક્રેડિટ ઘટાડવી	રીયલ એસ્ટેટ બબલ હોય તો માર્જિન વધારો.
મોરલ સુઆશન	RBI બેંકો સલાહ હવાલો આપે છે.	નીતિનું પાલન કરાવવું	કૃષિ ક્ષેત્રને વધુ લોન આપો.
ક્રેડિટ રેશનિંગ	RBI ચોક્કસ સેક્ટરો માટે ક્રેડિટ મર્યાદા નક્કી કરે	બિનઆવશ્યક ક્ષેત્રોમાં ક્રેડિટ ઘટાડવી.	લક્ઝરી કાર લોન પર મર્યાદા

③ અન્ય સાધનો :

સાધન	વર્ણન	ઉપયોગ
લિક્વિડીટી એડજસ્ટમેન્ટ ફેસિલીટી	રીપો + રીવર્સ રીપોનું આયોજન	રોજની લિક્વિડીટી નિયંત્રણ
ટર્મ રીપો ઓપરેશન્સ	7, 14, 28 દીવસની લોન	મધ્યમ ગાળાની લિક્વીડીટી
વેરિયેબલ રેટ રીપો	બજાર વ્યાજ દર સાર્વ રીપો.	લિક્વીડીટી નું શોષણ

• મોનેટરી પોલીસી કમીટી (MPC)

- રચના : ડેપ્યુટી ગવર્નર અને ૫ નિષ્ણાતો.

- બેઠકો : 6 વખત જેમાં નાણાકીય નીતિ રિઝોલ્યુશન પર મતદાન થાય છે.

- અંદાજિત નિર્ણય પ્રક્રીયા : મોંઘવારી ઇન્ફ્લેશન ટાર્ગેટીંગ પર આધારીત જેમાં આર્થિક ડેટા વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે.

- સુપર ફુટ્ઠી : 2025 સુધીમાં MPCની બેઠકોમાં મોંઘવારી અને વૈશ્વિક અસર પર ધ્યાન કેન્દ્રીત થાય છે.

પઢીયાર હીરેન આર.
P.H.R.

DATE: / /
PAGE NO:

• નાણાકીય નીતિની વિવિધ અસરો :

→ નાણાકીય નીતિની વિવિધ અસરો નીચે મુજબ છે.

(1) આર્થિક વૃદ્ધિ :

→ (i) વિસ્તરણકારી નીતિ : વ્યાજદર ઘટાડીને અને પૈસાનો પુરવઠો વધારીને રોકાણ અને ખર્ચ વધે છે. જેનાથી GDP વૃદ્ધિ થાય છે

→ (ii) સંકોચનકારી નીતિ : વ્યાજદર વધારીને ખર્ચ અને રોકાણ ઘટાડે છે. જે વૃદ્ધિને ધીમી પાડી શકે છે.

(2) ફુગાવો :-

→ નીચા વ્યાજદરની માંગ વધે છે. જેનાથી ફુગાવો વધી શકે છે.

→ ઊંચા વ્યાજદરથી માંગ ઘટે છે. જે ફુગાવાને નિયંત્રણમાં રાખે છે.

(3) બેરોજગારી :-

→ વિસ્તરણકારી નીતિથી વ્યવસાયો વધુ રોકાણ કરે છે. જેનાથી નોકરીઓ વધે છે અને બેરોજગારી ઘટે છે.

→ સંકોચનકારી નીતિથી રોકાણ ઘટે છે. જે બેરોજગારી વધારી શકે છે.

(4) વિનિમયદર :

→ ઊંચા વ્યાજદરથી વિદેશી મૂડી આકર્ષે છે. જેનાથી ચલણ મજબૂત થાય છે.

→ નીચા વ્યાજદરથી આયાત વધે છે. પરંતુ રોકાણ ઘટે છે.

5. રોકાણ અને બચત :

→ નીચા વ્યાજદરની લોન સસ્તી થાય છે. જે રોકાણને પ્રોત્સાહન આપે છે.

→ અતિ વિસ્તરણની નાણાકીય અસ્થિરતા થઈ શકે છે.

• નાણાકીય નીતિની સામાન્ય લોકો પર અસરો :-

અસરનું ક્ષેત્ર	વિસ્તરણકારી નીતી	સંકોચનકારી નીતિ
લોન અને EMI	હોમ/કાર લોન સસ્તી - EMI ઘટે	EMI વધે - બોજો ઘટે
બચત અને FD	બચત ખાતા/FD પર વ્યાજ ઘટે - બચતનું વળતર ઓછું	FD પર વ્યાજ વધે વરિષ્ઠ નાગરિકોને ફાયદો
ખર્ચ અને ખરીદી	સસ્તી લોન - કાર, ઘર, મોબાઈલની ખરીદી વધે	મોંઘી લોન - ખર્ચ ઘટે, બજેટ બગડે
નોકરી અને આવક	વ્યવસાય વધે - નોકરીઓ વધે, પગારવધારો	મંદી - છટણી, [illegible] ઢીલ
ફુગાવો અને કિંમત	વસ્તુઓ મોંઘી - દાળ - શાકભાજીના ભાવ વધે	કિંમત ઘટે - બચત શક્ય
શેરબજાર	રોકાણ વધે - બજાર ઉછાળ	રોકાણ ઘટે - બજાર ઘટે

વઢીયાર કિરેન આર.
P.H.R.

• નાણાકીય નીતિની વેપારીઓ પરની અસર:

અસરનું ક્ષેત્ર	વિસ્તરણકારી નીતિ	સંકોચનકારી નીતિ
સ્ટોક માર્કેટ	લોન સસ્તી - કોર્પોરેટ નફો વધે - બુલ માર્કેટ	લોન મોંઘી - ખર્ચઘટે - બેર માર્કેટ
કોમોડિટી	નીચા રેટ - ગોલ્ડમાં રોકાણ વધે ક્રુડ માંગ વધે	ઊંચા રેટ - ગોલ્ડ ઘટે, ક્રુડ માંગ ઘટે
ફોરેક્સ	રૂપિયો નબળો એક્સપોર્ટર્સને ફાયદો, ઇમ્પોર્ટર્સને નુકસાન	રૂપિયો મજબુત ઇમ્પોર્ટર્સને ફાયદો એક્સપોર્ટર્સને નુકસાન
બોન્ડ/ડેટ માર્કેટ	બોન્ડ યીલ્ડ ઘટે - બોન્ડ કિંમતો વધે	યીલ્ડ વધે - બોન્ડ કિંમતો ઘટે
વોલેટિલિટી	ઓછી અનિશ્ચિતતા - લો વોલેટિલિટી	ઊંચી અનિશ્ચિતતા - હાઈ વોલેટિલિટી

• નાણાકીય નીતિની આયાત અને નિકાસકારો પરની અસરો:

→ નાણાકીય નીતિ મુખ્યત્વે વિનિમય દર વ્યાજદર અને અર્થતંત્રની માંગને પ્રભાવિત

પઢીયાર ક્રિશન કુમાર.
P.H.R.

DATE: / /
PAGE NO:

કરીને આયાત અને નિકાસ કરે છે.

① વિનિમય દર પર અસર :-

(i) વિસ્તરણકારી નીતી :
→ વિદેશી મુદ્રા બહાર વધે છે. જેનાથી સ્થાનિક કરન્સી ~~અ~~ નબળી પડે છે.
→ નિકાસ કારો માટે નિકાસ સસ્તી થાય છે. વિદેશી બજાર માં સ્પર્ધા વધે છે. → નિકાસ વધે. નફો વધે
→ આયાત કારો માટે આયાત મોંઘીથાય છે. ખર્ચ વધે. માર્જિન ઘટે અથવા અસ્થાન ઘટે.

(ii) સંકોચનકારી નીતી :-
→ વિદેશી મુદ્રા આકર્ષાય જેનાથી કરન્સી મજબુત થાય છે.

② માંગ અને ફુગાવા પર અસર :

(i) વિસ્તરણકારી નીતિ :
→ અર્થતંત્ર માં માંગ વધે છે. જેનાથી સ્થાનિક વસ્તુઓની માંગ વધે છે. આયાત વધી શકે છે.

(ii) સંકોચનકારી નીતિ :
→ માંગ ઘટે છે. આયાત ઘટે ફુગાવો નિયંત્રણ માં રહે તો નિકાસકારો ને સ્થિર કિંમતોનો લાભ મળે.